

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

36

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Kraków 2018

Recenzenci zeszytu nr 36 / Reviewers of Volume No. 36

MHK: Wojciech Baliński, Monika Bednarek, Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, dr Piotr Hapanowicz, Klaudia Kaczmarczyk, dr Iwona Kawalla-Lulewicz, Marta Marek, Janusz T. Nowak, Piotr Opaliński, Jacek Salwiński, Magdalena Smaga, Joanna Strzyżewska, dr Andrzej Szoka, Maria Zientara, dr Jacek Zinkiewicz
oraz / and

prof. Michał Baczkowski (UJ), prof. Wojciech Bałus (UJ), prof. Czesław Brzoza (UJ), prof. Jacek Chrobaczyński (UP w Krakowie), dr Janusz Firlet (Zamek Królewski na Wawelu), dr hab. Łukasz Gawęł (UJ), prof. Dariusz Kosiński (UJ), dr Marta Wardas-Lasoń (AGH), dr Konrad Meus (UP w Krakowie), dr hab. Janusz Mierzwa (UJ), prof. Piotr Mikietyński (UJ), dr Michał Pręgoski (Politechnika Warszawska), dr hab. Paweł Rodak (Uniwersytet Paris-Sorbonne), prof. Mariusz Wołos (UP w Krakowie), dr hab. Marek Zgórniak (UJ)

Redaktor / Editor: Anna Biedrzycka

Projekt graficzny / Graphic Design: Monika Wojtaszek-Dziadusz

Tłumaczenie na język angielski / Translation into English: Michał Szymonik

Ilustracje / Illustrations:

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Archiwum Towarzystwa Sztuk Pięknych w Krakowie, Biblioteka Jagiellońska (BJ), Biblioteka Narodowa (BN), Biblioteka Naukowa PAN i PAU w Krakowie (BN PAN i PAU), Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (MHK), Muzeum Narodowe w Kielcach, Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK), Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW), Muzeum Śląska Cieszyńskiego, Österreichischen Staatsarchiv, oddział Kriegsarchiv; archiwa rodzinne Elżbiety i Krzysztofa Malinowskich, rodziny Wolnych, Wiesława Bielaka, Jacka Golańskiego, Pawła Guzika, Bogusława Micińskiego, Andrzeja Micińskiego, Bożeny Sobuckiej
oraz / and:

Elżbieta Firlet, Janusz Firlet, Jacek Golański, Grzegorz Jezowski, Andrzej Janikowski, Tomasz Kalarus, Piotr Ligier, Witold Migal, Jakub Michał Niebylski, Mateusz Niemiec, Piotr Opaliński, Paweł Suchanek, Łukasz Szatanek, Kinga Tarasek

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting: Jacek Łucki

ISSN 0137-3129

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków, 2018

Wydawca / Publisher:

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Rynek Główny 35, 31-011 Kraków
www.mhk.pl

www.mhk.pl/krzysztofory

Nakład: 500 egz. / An edition of 500 copies

Druk / Print: Drukarnia Legra

Rocznik jest wpisany do wykazu czasopism naukowych prowadzonego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (część B, poz. 835). Pierwotną wersją czasopisma jest wersja drukowana / The annual is listed in the register of research periodicals kept by the Ministry of Science and Higher Education (Part B, item 835). The periodical originally comes out in print

Rada Naukowa czasopisma Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Scientific Council of the *Krzysztofory. Scientific Bulletin of the Historical Museum of the City of Kraków*:

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA (przewodniczący / President) (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie / Muzeum Historyczne Miasta Krakowa)

DR ANTONI BARTOSZ (Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie)

PROF. DR HAB. JACEK CHROBACZYŃSKI (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

DR PÉTER FARBAKY (Budapesti Történeti Múzeum, Węgry)

DR HAB. JACEK GAUDECKI (Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie)

DR HAB. JACEK GÓRSKI (Muzeum Archeologiczne w Krakowie)

PROF. DR HAB. DARIUSZ KOSIŃSKI (Uniwersytet Jagielloński)

PROF. DR HAB. PIOTR KRASNY (Uniwersytet Jagielloński)

DR HAB. ANNA NIEDŹWIEDŹ (Uniwersytet Jagielloński)

PROF. DR HAB. JACEK PURCHLA (Uniwersytet Jagielloński / Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie)

DR VOLKER RODEKAMP (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig, Niemcy)

Kolegium Wydawnicze Muzeum Historycznego Miasta Krakowa / Editorial Board of the Historical Museum of the City of Kraków:

MICHAŁ NIEZABITOWSKI (przewodniczący / President)

MARCIN BARAN

ANNA BIEDRZYCKA

ELŻBIETA FIRLET

EWA GACZOŁ

DR PIOTR HAPANOWICZ

PROF. DR HAB. ZDZISŁAW NOGA

WACŁAW PASSOWICZ

JACEK SALWIŃSKI

JOANNA STRZYŻEWSKA

DR ANDRZEJ SZOKA

MARIA ZIENTARA

Redaktor naczelny / Editor-in-chief:

MICHAŁ NIEZABITOWSKI

Dom mieszkalny przy ulicy Józefa Piłsudskiego 36 w Krakowie – przykład secesji w działalności architektonicznej Sławomira Odrzywolskiego

Informacje o autorce: historyk sztuki, kustosz MHK, Dział Inwentaryzacji i Gromadzenia Zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, <http://orcid.org/0000-0001-5368-1696>

Information about the author: art historian, Curator at the Historical Museum of the City of Kraków, Collection Inventorying and Acquisition Department at the Historical Museum of the City of Kraków, <http://orcid.org/0000-0001-5368-1696>

Abstrakt: Kamienica Małachowskich przy ulicy Piłsudskiego 36 w Krakowie została zbudowana w latach 1907–1908 według projektu Sławomira Odrzywolskiego (1846–1935). Lata 1889–1913 to najlepszy okres tego architekta w dziedzinie twórczości projektowej i działalności na rzecz ochrony zabytków. W tym czasie często brał udział w konkursach projektowych i wielokrotnie otrzymywał pierwszą nagrodę. Projekty te cechuje łączenie elementów historyzujących z secesyjnymi i ludowymi, by wymienić siedzibę Towarzystwa Technicznego (1905–1906) przy ulicy Straszewskiego 28, budynek Towarzystwa Rolniczego (1909) przy placu Szczepańskim 8 (wraz z Władysławem Kaczmarskim) oraz Szkołę Przemysłową przy alei Mickiewicza 5 (1904–1912). Wraz z opisywaną kamienicą Małachowskich realizacje te obrazują drogę, jaką przeszedł architekt, zaczynając od eklektyzmu, a kończąc na pozycji zdeklarowanego zwolennika secesji. Budynek przy ulicy Piłsudskiego 36 jest znaczącym dziełem w twórczości architektonicznej Odrzywolskiego. Jest przykładem architektury secesyjnej, której cechy stylowe szczególnie widoczne są w detalu, głównie w ornamentyce fasady, stolarce, elementach metalowych, witrażach i mozaice. To jedyny budynek mieszkalny, który ten architekt zaprojektował w tym właśnie stylu, z zastosowaniem narodowej formy detalu, zwłaszcza podhalańskiego.

The Małachowski Family House at 36 Józefa Piłsudskiego Street in Kraków. An Example of Art Nouveau Style in the Architectural Work of Sławomir Odrzywolski

Abstract: The Małachowski Family House at 36 Piłsudskiego Street in Kraków was built in 1907–1908 to the design by Sławomir Odrzywolski (1846–1935). From 1889 to 1913, the architect's career was in full bloom in terms of design and activism in favour of the preservation of historic buildings. He took part in many design competitions during that period, more often than not with success. The buildings he designed are characterized by a combination of historical references with Art Nouveau and folk elements, as exemplified by the seat of the Technical Society (Towarzystwo Techniczne) (1905–1906) at 28 Straszewskiego Street, the edifice of the Agricultural Society (Towarzystwo Rolnicze) (1909) at 8 Szczepański Square (in collaboration with Władysław Kaczmarski), and the building of the Industrial School at 5 Mickiewicza Avenue (1904–1912). Along with the Małachowski Family House described in the article, these buildings reflect the architect's road from eclecticism to the position of a professed advocate of Art Nouveau. The house at 36 Piłsudskiego Street is an important work in Odrzywolski's architectural oeuvre. It is an example of Art Nouveau architecture, and the elements of that style can be found mostly in details, such as ornaments on the façade, door and window frames, metal elements, stained-glass windows, and a mosaic. The house is the only residential building designed by the architect in that style, incorporating national traits in the details, especially inspired by the style of the highland region of Podhale.

Słowa kluczowe: dom mieszkalny przy ul. Piłsudskiego 36 w Krakowie, Małachowscy, Sławomir Odrzywolski, secesja, witraże, mozaika

Keywords: residential house at 36 Piłsudskiego Street in Kraków, Małachowski family, Sławomir Odrzywolski, Art Nouveau, stained-glass windows, mosaic

Budynek przy ulicy Piłsudskiego 36 w Krakowie, dawny dom Małachowskich, został wzniesiony w latach 1907–1908 według projektu architekta Sławomira Odrzywolskiego (1846–1935)¹. Jego twórczość przypadła na okres realizacji projektu „uporządkowania miasta”, rozpoczętego w latach siedemdziesiątych XIX wieku. Projekt ten, autorstwa prezydenta Krakowa Józefa Dietla, zakładał m.in. rozbudowanie i udoskonalanie sieci kanalizacyjnej, wybrukowanie ulic i placów, uregulowanie sieci wodnej, budowę wodociągów, rzeźni, budynków szkolnych, założenie nowoczesnego oświetlenia². Przejawem tych przemian był także rozwój ruchu budowlanego. W obrębie niewielkiego terytorialnie Krakowa powstały obiekty użyteczności publicznej, w tym wiele nowoczesnych budynków szkolnych oraz budynki prywatne. Już w latach siedemdziesiątych XIX wieku ze względu na coraz mniejszą liczbę wolnych parceli budowlanych w obrębie Plant pojawiła się tendencja do kupowania terenów pod zabudowę nieco dalej od centrum i budowania tam pałaców i willi. W latach 1891–1900 zintensyfikowano zabudowę dzielnic Wesoła, Stradom, Piasek, Nowy Świat. Szczególnie ta ostatnia cieszyła się popularnością wśród architektów.

Po roku 1905 budownictwo w Krakowie odrodziło się w szczególny sposób. Na przyłączonych do miasta nowych terenach budowano domy na tamte czasy nowoczesne, stosując nowe materiały, w tym coraz częściej żelbet. Dominowali architekci wykształceni w Berlinie, wśród nich Sławomir Odrzywolski, który studiował w latach 1860–1866 w krakowskim Instytucie Technicznym u Władysława Łuszczkiewicza i Filipa Pokutyńskiego, a następnie w latach 1866–1969 w Berlinie. Po kilku latach pracy w tym mieście pod koniec 1878 roku wrócił do Krakowa. Wkrótce został profesorem Instytutu Techniczno-Przemysłowego, z którym był związany do emerytury w 1909 roku. Przyczynił się do powstania w 1911 roku katedry architektury na krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, której głównymi zadaniami miało być „wytworzenie i utrzymywanie ścisłego związku pomiędzy sztukami plastycznymi oraz stworzenie wyższego kursu kompozycji architektonicznej”³. W 1895 roku wystąpił do Wydziału Krajowego Królestwa Galicji, który

Dom Małachowskich przy ul. Piłsudskiego 36 według projektu Sławomira Odrzywolskiego, 1907–1908, fot. Tomasz Kalarus, 2012

był organem wykonawczym dla Sejmu Krajowego w latach 1861–1918, z memoriałem w sprawie podniesienia poziomu nauczania ciesiołki w Szkole Przemysłu Drzewnego w Zakopanem, podkreślając indywidualne cechy polskiego budownictwa drewnianego⁴.

Ważną dziedziną jego twórczości była działalność konserwatorska. W latach 1887–1913 był konserwatorem zabytków dla drugiego okręgu Galicji, w tym dla powiatów Biała, Żywiec, Chrzanów, Myślenice, Wadowice, Wieliczka. Wchodził także w skład stowarzyszenia Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej jako konserwator, następnie korespondent (w latach 1900–1904 zastępca przewodniczącego). W tym czasie przekazał do tworzącego się wówczas

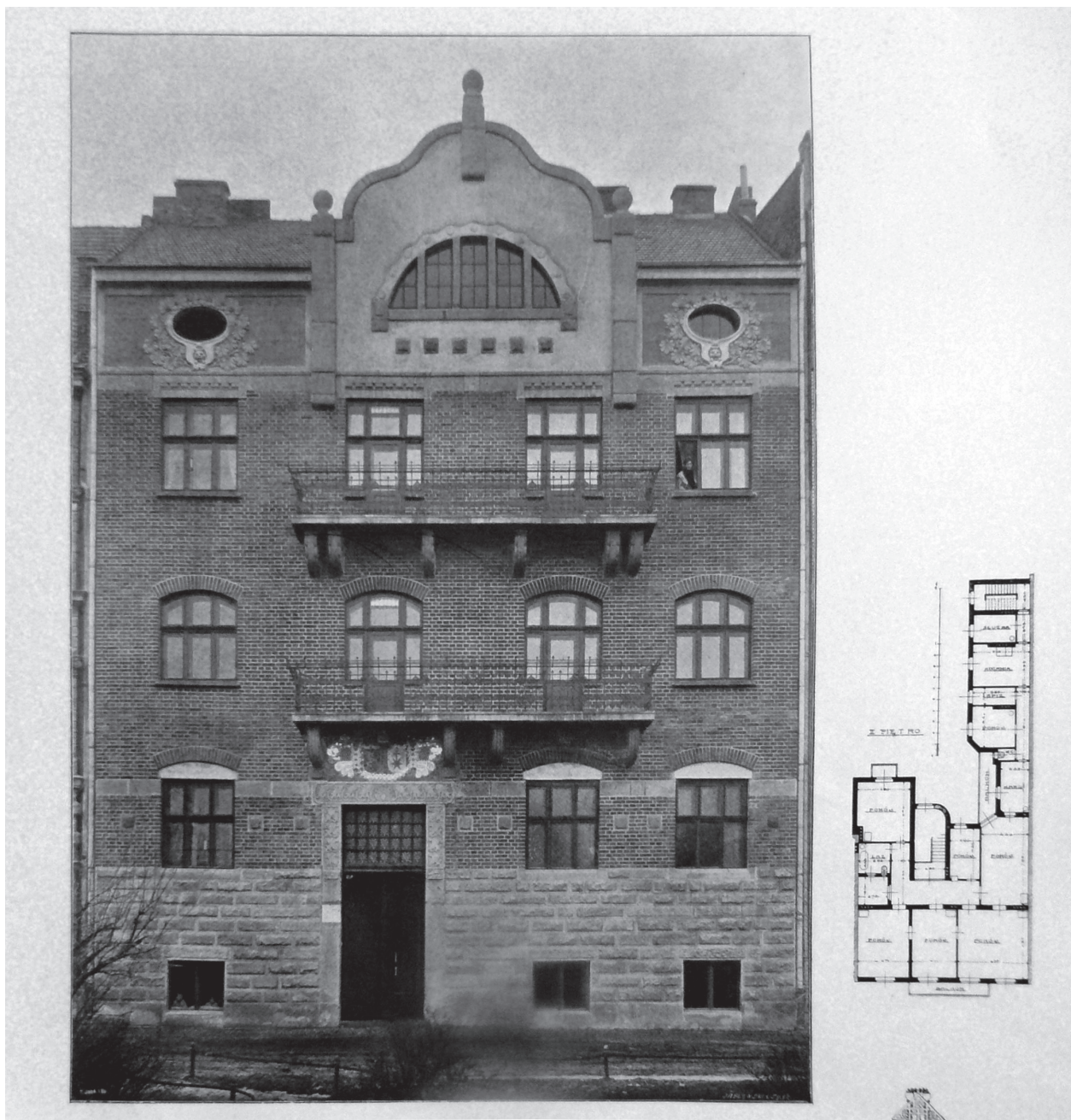
¹ Dziekoński Józef: *Architekt profesor Sławomir Odrzywolski*. „Przegląd Techniczny” 1907, nr 31, s. 381–387; *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. *PSB*): Odrzywolski Sławomir. Hasło oprac. Michał Rożek. T. 23, z. 98. Warszawa 1978, s. 568; Górńska Hanna: *Działalność architektoniczna Sławomira Odrzywolskiego (1846–1933)*. „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 1982, t. 16, s. 239–246; eadem: Neorenesans w twórczości architektonicznej Sławomira Odrzywolskiego. W: *Sztuka Krakowa i Galicji w wieku XIX*. Red. Wojciech Bałus. Kraków 1991, s. 95–106; *Encyklopedia Krakowa*. Red. prow. Antoni Henryk Stachowski. Warszawa–Kraków 2000, s. 688–689; Dobrowolski Tadeusz: *Sztuka Krakowa*. Kraków 1978, s. 485–488; Purchla Jacek: *Jak powstał nowoczesny Kraków. Studia nad rozwojem budowlanym*

miasta w okresie autonomii galicyjskiej. Kraków 1979, s. 71; Gutowski Bartłomiej, Gutowski Maciej: *Architektura secesyjna w Galicji*. Warszawa 2001; Gutowski Bartłomiej: *Architektura secesyjna Krakowa i jej mecenas*. W: *Mecenat artystyczny a oblicze miasta. Materiały LVI Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków 8–10 XI 2007*. Red. Dariusz Nowacki. Kraków 2008, s. 151–168; Fabiański Marcin, Purchla Jacek: *Architektura Krakowa. Przewodnik*. Kraków 2012, s. 96.

² Purchla Jacek: *Jak powstał...*, s. 19–21.

³ Odrzywolski Sławomir: *Katedra architektury Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*. Kraków 1911, s. 1–10.

⁴ *PSB*: Sławomir Odrzywolski..., s. 568.

Fasada i rzut drugiego piętra domu Małachowskich przy ul. Piłsudskiego 36; reprodukcja z: „Architekt” 1909, z. 2, s. 41

Muzeum Historycznego Miasta Krakowa przy Archiwum Akt Dawnych zabytkowe kafle, odkryte podczas kładzenia fundamentów domu Księży Salezjanów w Oświęcimiu w 1900 roku⁵.

W latach 1885–1904 pod jego kierunkiem została przeprowadzona restauracja katedry wawelskiej, którą rozpoczął od odnowienia Kaplicy Zygmuntońskiej w latach 1891–1894, a główne prace prowadził w latach 1895–1904 roku⁶. Po śmierci Karola Knausa w latach 1900–1904 kierował restauracją kościoła św. Katarzyny i klasztoru Augustianów w Krakowie. Na zlecenie Władysława Czartoryskiego wykonał plany restauracji kaplicy w wieży Zegarowej w katedrze wawelskiej (1883–1884), równocześnie zaprojektował szafy muzealne do Muzeum Czartoryskich (1883–1885), oraz niezrealizowany projekt adaptacji i przebudowy baszty Stolarskiej (1884) na cele muzealne.

Zajmował się także pracą naukową. Opublikował prace poświęcone polskiemu renesansowi oraz artykuły o architekturze polskiej i problematyce konserwatorskiej⁷. Był inicjatorem dążeń do odrodzenia budownictwa polskiego oraz

⁵ *Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej*. T. 1. Kraków 1900, s. 465 (posiedzenie z 9 maja 1900 r.); *PSB*: Sławomir Odrzywołski..., s. 569.

⁶ Fischinger Andrzej: *Konserwatorzy Wawelu*. „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1994, nr 1, s. 137–139; Purchla Jacek: *Jak powstał...*, s. 71.

⁷ *PSB*: Sławomir Odrzywołski... M.in. trzytomowa praca *Dawny królewski zamek na Wawelu. Materiały do restauracji zebr. i objaśnił Sławomir Odrzywołski*. Kraków 1882 oraz *Zabytki przemysłu artystycznego w Polsce*. T. 1, z. 1–6. Kraków 1891.

wydania publikacji poświęconej budownictwu na dawnych ziemiach polskich⁸.

W początkowej fazie twórczości projektował kościoły i budynki szkolne oraz wiele domów mieszkalnych w stylu północnego i włoskiego renesansu, z modnym wówczas dążeniem do malowniczości. Pod koniec XIX wieku zaprojektował wspólnie z Władysławem Kaczmarem budynki przy ulicy Basztowej 23, 24, 25, przy ulicy Wolskiej 13 i 16 (1890), przy tej samej ulicy dwie bliźniacze kamienice pod numerami 32 i 34 (1891–1892) oraz własny dom przy ulicy Studenckiej 19 (ok. 1881). Według projektu Odrzywolskiego zostały wzniesione różne obiekty sakralne w stylu neogotyckim⁹, m.in. kościół w Miejscu Piastowym w latach 1886–1888, drewniany w Schodnicy w 1896 roku, św. Miłkołaja w Równem koło Krosna w latach 1902–1904.

Wysokiej klasy prace architektoniczne Odrzywolskiego powstały już w XX wieku. Lata 1889–1913 to najlepszy okres w jego twórczości projektowej i działalności na rzecz ochrony zabytków. W tym czasie wielokrotnie brał udział w konkursach projektowych i wielokrotnie otrzymywał pierwszą nagrodę. Projekty te cechuje łączenie elementów historyzujących z secesyjnymi i ludowymi, by wymienić siedzibę Towarzystwa Technicznego (1905–1906) przy ulicy Straszewskiego 28 czy zaprojektowany z Władysławem Kaczmarem budynek Towarzystwa Rolniczego z roku 1909 przy placu Szczepańskim 8 oraz w latach 1904–1912 Szkołę Przemysłową przy alei Mickiewicza 5, łączącą elementy secesyjne z góralskimi¹⁰. Jak pisał Michał Rożek, „Sławomir Odrzywolski przeszedł drogę ewolucji od neorenesansu poprzez neogotyk, a na secesji i modernizmie kończąc. Wszystkie te budynki cechuje funkcjonalność, staranność wykonania i dbałość o detal architektoniczny¹¹.

Dom Małachowskich zbudowany został przy ulicy Wolskiej (obecnie Józefa Piłsudskiego), położonej na terenie dawnej jurydyki Nowy Świat¹². Razem z ulicą Retoryka był terenem szczególnie lubianym przez architektów. To tutaj powstały budynki projektowane m.in. przez Teodora Talowskiego, Władysława Ekielskiego czy Sławomira Odrzywolskiego.

Dom Małachowskich był jedną z ostatnich inwestycji przy ulicy Wolskiej¹³. W tej samej pierzei stały już wcześniej zaprojektowane dwa bliźniacze domy autorstwa Odrzywolskiego (nr 32 i 34) oraz budynek zaprojektowany przez Władysława Ekielskiego w narożniku ulicy Piłsudskiego i alei Krasińskiego (do 1908 roku pod nr. 36).

Właściciel domu, Zygmunt Jaxa Małachowski (1867–1915), był ziemianinem, właścicielem majątku Elisawietka na Ukrainie. Tam gospodarował majątkiem rodzinnym wraz z żoną Julią Kołyszko, którą poślubił w 1893 roku. Po rozwiązaniu spraw spadkowych po ojcu przeprowadził się do Krakowa, aby tu kształcić dzieci¹⁴.

Budowę domu rozpoczęto w 1907 roku według projektu zatwierdzonego 9 kwietnia 1907 roku przez Wydział Budownictwa Miejskiego w Krakowie¹⁵, a zakończono jesienią 1908 roku. 17 listopada 1908 roku magistrat wystosował pismo do Budownictwa Miejskiego w Krakowie informujące, że „na gruncie parceli 2007/3 w części parceli 2173 odciętym z realności lwh 624 i 1971 Dz. III pan Zygmunt Małachowski wybudował dom 2-piętrowy na zasadzie planu zatwierdzonego rozporządzeniem z dnia 9 kwietnia 1907 roku”¹⁶. „Czas” z 20 marca 1908 roku w artykule *Ruch budowlany w Krakowie – ul. Wolska* odnotował: „Naprzeciwko »Sokoła« dwupiętrowy dom p. Zygmunta Małachowskiego”¹⁷.

⁸ Ten postulat Sławomir Odrzywolski zgłosił podczas zjazdu architektów w 1909 r., za: „Czasopismo Techniczne” 1909, nr 27, s. 7.

⁹ Fischinger Andrzej: *Konserwatorzy Wawelu...*, s. 137–139; Purchla Jacek: *Jak powstał...*, s. 71.

¹⁰ Na temat tej realizacji: Krasnowolski Bogusław: *Szkoła Przemysłowa w Krakowie. Początki instytucji i historia budowy gmachów. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”* 2011, z. 29, s. 251–270.

¹¹ *PSB*: Sławomir Odrzywolski..., s. 568.

¹² Demel Juliusz: *Kraków na przełomie XIX i XX w. na tle rozrostu i wcielania przedmieść i gmin podmiejskich (1867–1945)*. W: *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*. Red. Jan Dąbrowski. Kraków 1957, s. 325; Purchla Jacek: *Jak powstał...*, s. 20. Jako ulica odnotowana po raz pierwszy po 1807 r., dochodziła w tym czasie do Rudawy (obecnie skrzyżowanie z ul. Retoryka). Po 1855 r. została przedłużona do linii nowych fortyfikacji (obecnie Aleje Trzech Wieszczów). Od początku XIX w. do 1933 r. nosiła nazwę ulicy Wolskiej; w latach 1933–1948 Józefa Piłsudskiego, w latach 1948–1990 Manifestu Lipcowego. Od 1990 r. ponownie nosi imię Józefa Piłsudskiego. To m. in. Stanisław: *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów ich nazwy i zmiany postaci*. Biblioteka Krakowska, nr 63–63. Kraków 1926 (nazwa ul. Wolskiej spotykana jeszcze w 1836 r.); Supranowicz Elżbieta: *Nazwy ulic Krakowa*. Kraków 1995, s. 121; *Encyklopedia Krakowa...*, s. 753.

¹³ „Tygodnik Ilustrowany” 1899, nr 30, s. 594.

¹⁴ *Kronika Jaxów Małachowskich herbu Gryf. Zebrał i ułożył na podstawie dokumentów Archiwum Rodzinnego i źródeł naukowych Bohdan Hipolit 2-go im. Jaxa Małachowski*. Kraków 1928 [online]. [dostęp 4 września 2018]. Dostępny w internecie: http://genesis.jaxasoft.se/text/Kronika/04_NazwiskoMalachowski.html.

¹⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie, oddział przy ul. Lubicz 25 (dalej cyt. ANK), Archiwum Budownictwa Miejskiego (dalej cyt. ABM), sygn. f.560. Nie zachował się projekt całego budynku, a jedynie rzut drugiego piętra pokazujący układ pomieszczeń. Od frontu usytuowane są pokoje, natomiast kuchnia i pokój dla służby znajdują się w skrzydle bocznym. 22 czerwca 1908 r. magistrat w liście skierowanym do Sławomira Odrzywolskiego zatwierdził urządzenie wodociągu domowego. „Instalacja wodociągowa winna być wykonana ściśle według przepisów wykonawczych z dnia 02.01.1901, zatwierdzonych przez Wydział Krajowy Królestwa Galicyi w porozumieniu z Namiestnictwem we Lwowie”. 7 września 1908 r. magistrat zatwierdził plan zbudowania kanału domowego autorstwa inż. Leonarda Nitscha i ska.

¹⁶ ANK, ABM, sygn. f. 560; 22 marca 1909 r. magistrat nadał budynekowi liczbę spisową 188, Dz. III, liczbę porządkową 36. Zarządził także przybicie tabliczki z taką liczbą na elewacji.

¹⁷ *Ruch budowlany w Krakowie – ul. Wolska*. „Czas” 1908, nr 67, z 20 marca, s. 2.

Niemal rok później w czasopiśmie „Architekt” zamieszczono fotografię elewacji frontowej budynku oraz rzut drugiego piętra¹⁸.

Budynek jest usytuowany w zachodniej pierzei ulicy Piłsudskiego, elewacją frontową zwrócony w kierunku północnym, wzniesiony na rzucie zbliżonym do litery L, z oficyną boczną. Jest murowany z cegły z użyciem detalu kamiennego, pięciokondygnacyjny, podpiwniczony, z obszernym strychem krytym dwuspadowym dachem. Układ wnętrza akcentuje podział na część mieszkalną – w budynku frontowym, i gospodarczą – w oficynie. Podział ten podkreślają dwie klatki schodowe, odrębne dla obu części domu. Jest to typowy układ dla XIX-wiecznych kamienic Krakowa, wynikający z konieczności maksymalnego wykorzystania niewielkiej zazwyczaj działki budowlanej. Budynek jest dwutraktowy, sień usytuowana w drugiej, lewej osi, ze stiukową dekoracją geometryczną na suficie. Drewnianą balustradę klatki schodowej zdobią stylizowane motywy parzenic. Wewnątrz budynku frontowego znajdowała się dekoracja malarska wykonana za pomocą szablonu, która została odkryta podczas prac badawczych przeprowadzonych w 2004 roku¹⁹. Szczególnie bogato zdobiony był salon na drugim piętrze, w którym oprócz sztukaterii znajdowała się dekoracja malarska na suficie i fryz ze stylizowanymi motywami roślinnymi.

Nie zachowały się zabytkowe, zapewne secesyjne piece, obecne w większości pochodzą z okresu międzywojennego. Przetrzywały posadzki skromnie dekorowane motywami roślinnymi.

Fasada budynku wyrażała dążenie do malowniczości, którą w architekturze spopularyzował John Ruskin²⁰. Jest czteroosiowa, a o jej kompozycji decyduje efekt kolorystyczny uzyskany przez zastosowany materiał – oblicowanie cegłą z użyciem elementów sztukatorskich i kamiennych. Parter, do wysokości ław okiennych kamienny, został opracowany w formie rustyki. Strefa pierwszego i drugiego piętra jest ceglana. Elewację zamyka tynkowany szczyt o wykroju falistym, z kamiennymi obramieniami i sterczynami. Pośrodku półkoliście zamknięte okno, podzielone kamiennymi słupkami na cztery pola, w stylizowanym obramieniu przypominającym motyw zakopiański. Ten styl zastosowano również w zdobieniu metalowych balustrad balkonów pierwszego i drugiego piętra. W osiach skrajnych dwa owalne okienka strychowe ujęte są ozdobnymi obramieniami z motywami kasztanowca z liśćmi i owocami ułożonymi ku dołowi oraz usytuowanymi pośrodku płaskorzeźbami przedstawiającymi lwy. Strefa gzymsu wieńczącego budynek ozdobiona jest tynkiem grzebieniowym. To kształtowanie plastyczne elewacji przez różnicowanie faktury tynku było charakterystyczne dla secesji. Szczególnie ciekawe przykłady występują w architekturze secesyjnej Poznania, Bydgoszczy, na Śląsku, w Toruniu i Krakowie. Przykładem zastosowania tego typu dekoracji jest niedawno odnowiony budynek Zespołu Szkół Chemicznych przy ulicy Krupniczej 44, zaprojektowany przez Sławomira Odrzywolskiego w latach 1897–1912, czy budynek przy ulicy Gołębiej 20 w Krakowie.

Wejście do budynku obramione jest prostokątnym, kamiennym portalem, wypełnionym motywem pawy z rozpostartymi skrzydłami oraz stylizowaną spinąką góralską. Nie

można wykluczyć, że tę dekorację wykonał Jan Raszka, który współpracował z Odrzywolskim niemal w tym samym czasie przy realizacji projektu Domu Technicznego w Krakowie, ukończonego w 1907 roku²¹. Należy zauważyć, że motywy zakopiańskie pojawiają się też w innych realizacjach (np. w projekcie Szkoły Przemysłowej w Krakowie przy alei Mickiewicza 5). Wśród innych popularnych wówczas motywów roślinnych w Krakowie²² stosowane były przede wszystkim rośliny występujące w okolicach Krakowa, a więc słonecznik, róża, lilia, osiet lub ich elementy oraz kasztanowce. Ten ostatni motyw znajduje się również na elewacji kamienicy przy ulicy Piłsudskiego 36.

Bardzo skromna jest dwuskrzydłowa, drewniana brama w kolorze brązowym, o prostych, geometrycznych podziałach, którą Anna Janicka określa jako „formy prostolinijne o kątach prostych”²³. W prostokątnym nadświetlu oraz w oknach klatki schodowej umieszczone są witraże ze stylizowanymi motywami roślinnymi z serii trzech „dywanów”. Według Krystyny Pawłowskiej, powstały w Krakowskim Zakładzie Witrażów S.G. Żeleński przy alei Krasińskiego 23 w Krakowie²⁴. Danuta Czapczyńska uważa, że jest to jeden z niewielu przykładów stosowania kompozycji dywanowych w oszkleeniu okien klatek schodowych budynków mieszkalnych²⁵.

Powyżej bramy wejściowej znajduje się kolorowa mozaika z motywami pawich piór oraz herbami Gryf rodziny Jaxa Małachowskich²⁶ i Denis²⁷, który był herbem Julii Kołyszko, żony Zygmunta Jaxy Małachowskiego, umieszczonymi wśród labrów i pary lwów. U góry, pod płytą balkonu,

¹⁸ „Architekt” 1909, z. 2, tabl. III, autorem zdjęć był Antoni Pawlikowski, fotograf, który w 1907 r. rozpoczął współpracę z czasopiśmie.

¹⁹ Stefańska Wiesława: „Sprawozdanie z badań odkrywkowych na obecność polichromii w kamienicy przy ulicy Piłsudskiego 36 w Krakowie”. Kraków 2004, s. 1–32, mps w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie.

²⁰ Krakowski Piotr: *Fasada dziewiętnastowieczna. Ze studiów nad architekturą wieku XIX*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki” 1981, z. 16, s. 55–96.

²¹ „In arte salus”. *Dom Towarzystwa Technicznego w Krakowie*. „Architekt” 1907, z. 1, s. 22–23.

²² Makowska Beata: *Motywy roślinne w dekoracjach krakowskich kamienic z przełomu XIX/XX wieku*. „Wiadomości Botaniczne” 2005, nr 49, s. 9.

²³ Janicka Anna: *Secesyjna stolarka drzwi zewnętrznych w Krakowie*. „Ochrona Zabytków” 2001, nr 4, s. 345–356.

²⁴ Pawłowska Krystyna: *Witraże w kamienicach krakowskich z przełomu wieków XIX i XX*. Kraków 1994, s. 120; *Encyklopedia Krakowa...*, s. 1026.

²⁵ Czapczyńska-Kleszczyńska Danuta: *Witraże we wnętrzach mieszkalnych i użyteczności publicznej na przykładzie wybranych realizacji Krakowskiego Zakładu Witrażów z lat 1902–1939*. W: *Dziedzictwo na nowo odkrywane. Detal architektoniczny 1850–1939*. Red. Jadwiga Roguska. Warszawa 2014, s. 277.

²⁶ Niesiecki Kasper: *Herbarz polski*. Wyd. Jan Nepomucen Bobrowicz. T. 4. Lipsk 1839, s. 303–315.

²⁷ *Ibidem*, t. 3, s. 336. Herbem tym posługiwali się Deniszewiczowie w województwie brzeskim.

Dom Małachowskich przy ul. Piłsudskiego 36, fot. Tomasz Kalarus, 2012

widniejsze sygnatura: *proj. H. Uziembło. Wykonał Zakład S.G. Żeleńskich R.P. 1908*. Projekt tej mozaiki został pokazany na wystawie prac Henryka Uziembły zorganizowanej w Pałacu Sztuki w Krakowie w 1909 roku²⁸.

To godło domu jest jednym z nielicznych przykładów dekoracji mozaikowej z początku XX wieku zastosowanej na elewacjach kamienic krakowskich²⁹. I chociaż pracownia mozaiki weneckiej funkcjonowała w zakładzie Żeleńskich od początku działalności – mieściła się na pierwszym piętrze wraz z salką wystawową³⁰, to jednak witraże stały się najważniejszym elementem zdobniczym kamienic na początku XX wieku³¹.

Wydaje się całkiem prawdopodobne, że witraże, podobnie jak mozaika nad wejściem do budynku, zostały zaprojektowane przez Henryka Uziembłę, malarza, grafika i projektanta oraz kierownika artystycznego zakładów witrażowych Żeleńskiego³².

Dom Małachowskich jest przykładem architektury secesyjnej, której cechy stylowe szczególnie widoczne są w detalu, głównie w ornamentyce fasady, stolarce, elementach metalowych, witrażach i mozaice. Reprezentuje charakterystyczny dla tego czasu typ kamienicy czynszowej o dosyć wysokim standardzie technicznym i funkcjonalnym oraz indywidualnych rozwiązaniach formalnych, który wykształcił się w okresie intensyfikacji rozwoju miasta. Ich właścicielami byli przenoszący się do Krakowa ziemianie, lekarze, adwokaci, profesorowie Uniwersytetu. Takie właśnie kamienice, czy jak je także nazywano, domy familijne, wzniesli m.in. Dunajewscy, Popielowie, Małachowscy³³.

Typowa kamienica krakowska posiadała dwa piętra, a po roku 1900 pojawiła się większa liczba domów trzypiętrowych³⁴. Oczywiście, wznoszono domy o zróżnicowanym standardzie, te o najwyższym powstawały szczególnie w zachodniej części miasta – przy ulicach Retoryka, Garncarskiej, Krupniczej, Karmelickiej czy Wolskiej. W biedniejszych kamienicach czynszowych obowiązywał układ mieszkań dwupokojowych z kuchnią, w bogatszych, trzy- i czteropokojowych z oddzielną kuchnią, niekiedy połączoną ze służbówką. W większości kamienic na każdym piętrze od frontu znajdowały się dwa lub trzy mieszkania. Wejście do kamienicy poprzedzała sień, którą zwykle bogato zdobiono.

Domy te cechował wysoki poziom nie tylko artystyczny, ale funkcjonalny. W roku 1900 w Krakowie były 44 domy z centralnym ogrzewaniem i 37 z windami³⁵. Jednak zdecydowaną większość stanowiły budynki o średnim komforcie. Wydaje się, że największy nacisk położono na modną wtedy malowniczość, która przejawiała się w przede wszystkim w opracowaniu elewacji frontowych. Fasady bardzo często zdobione były witrażami, sgraffitami, posiadały ciekawą kamieniarkę i stolarkę oraz ozdobne balustrady.

Innym elementem malowniczości są witraże wypełniające najczęściej klatkę schodową. Jak pisze Krystyna Pawłowska, „na kolejnych piętrach rozmieszczano dwa, trzy, a nawet cztery witraże. Ich motywy były czasem identyczne, lecz częściej stanowiły serię tematyczną. W wielu przypadkach seria taka miała swą dominantę na ostatnim piętrze w postaci najwięk-

²⁸ *Katalog II-giej Wystawy Zbiorowej Prac Henryka Uziembły, Pałac Sztuki, Kraków, wystawa otwarta od dnia 16-go grudnia 1909 do dnia 15-go stycznia 1910 roku*. Kraków 1909, s. 22, poz. 80.

²⁹ Inne przykłady zastosowania mozaiki to m.in.: z symbolicznym przedstawieniem św. Marka na elewacji budynku przy ul. Wenecja 1 / Garncarska 23 (1911–1912), mozaika na elewacji budynku przy ul. św. Gertrudy 5a, w którym znajdowało się kino Wanda, z motywem lwa jako godło apteki na elewacji kamienicy ul. Długiej 4 (1909–1910), na narożniku budynku przy placu Dominikańskim 6 (1906–1909), zaprojektowana przez Jana Bukowskiego w 1909 r., mozaika przedstawiająca stygmatyzację św. Franciszka dla kościoła Franciszkanów w Krakowie autorstwa Tadeusza Popiela z ok. 1910 r.

³⁰ Kierownikiem pracowni był Emil Sonzogni, pod jego kierow-

nictwem kształciło się 10 artystów, za: *Krakowski Zakład Witrażów S.G. Żeleński – historia* [online]. [dostęp 16 sierpnia 2018]. Dostępny w internecie: <http://zelenski.pl/front/historia/>.

³¹ Czapczyńska Danuta: *Świeckie witraże w Krakowie*. „Rocznik Krakowski” 1987, t. 53, s. 139–148; Makowska Beata: *Detale i dekoracje z przełomu XIX i XX wieku na przykładzie kamienic krakowskich*. W: *Dziedzictwo na nowo odkrywane. Detal architektoniczny 1850–1939*. Red. Jadwiga Roguska. Warszawa 2014, s. 12–43.

³² Janicka Anna: *Secesyjna stolarka...*, s. 345–356.

³³ Purchla Jacek: *Matecznik polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej*. Kraków 1992, s. 56.

³⁴ Idem: *Jak powstał...*, s. 39.

³⁵ *Ibidem*, s. 40.

szego i najładniejszego witraża. W ten sposób wykorzystano fakt, iż w tym miejscu na okno można było przeznaczyć półtora wysokości kondygnacji. Taka klatka schodowa umieszczona była w tylnym trakcie kamienicy, a witrażowe okna przesłaniały widok na podwórko³⁶. Drugim typowym miejscem dla witrażu było wejście do budynku. Umieszczano je w bramach frontowych i tylnych, w oknach oraz nadświetlach okien. W tym czasie witraże cieszyły się szczególną popularnością i mniej więcej od roku 1908 były elementem zdobiącym wiele prywatnych kamienic w Krakowie. Wynikał on ze wzrostu ich popularności jako środka wyrazu artystycznego, jak też wzmożonego ruchu budowlanego, szczególnie we Lwowie i Krakowie. Wreszcie do tej popularności przyczynił się sam właściciel zakładu, Stanisław Gabriel Żeleński, który dbał o reklamę, publikował artykuły i wygłaszał odczyty³⁷.

Znaczącą rolę w tej architekturze odgrywała zieleń. Dzikie wino obrastało budynek, rozproszone specjalnymi kanałami, drążonymi w grubości muru fasad. W przypadku kamienicy przy ulicy Piłsudskiego 36 dzikie wino obrasta elewację tylną, w całości tynkowaną, z wyeksponowanymi elementami ceglany. Na tyłach budynku frontowego znajdowały się ogródki przydomowe.

Budynek przy ulicy Piłsudskiego 36 był własnością rodziny Małachowskich przez kilka zaledwie lat. Zygmunt Jaxa Małachowski, właściciel domu, zmarł 22 grudnia 1915 roku³⁸ i został pochowany na cmentarzu Rakowickim³⁹. Kilka lat po jego śmierci żona sprzedała dom w Krakowie i przeniosła się z dziećmi do Poznania⁴⁰. Kolejni właściciele przeprowadzali bieżące remonty. Dopiero w 2004 roku wykonano badania konserwatorskie, które poprzedziły gruntowny remont budynku. Wcześniej, w 1968 roku, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Krakowie uznał dom za zabytek i wpisał go do rejestru⁴¹.

Dom Małachowskich był kontynuacją stylu, który zapoczątkował Teodor Talowski, wznosząc na przełomie XIX i XX wieku budynki przy ulicy Retoryka. Kamienica przy ulicy Piłsudskiego 36 jest jedną z tych, które posiadają indywidualny charakter, lecz zostały zbudowane pod wpływem tego właśnie architekta. Jest znaczącym dziełem w twórczości architektonicznej Sławomira Odrzywolskiego. To jedyny budynek mieszkalny, który ten architekt zaprojektował w stylu secesyjnym z zastosowaniem narodowej formy detalu, zwłaszcza podhalańskiego.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Narodowe w Krakowie
oddział przy ul. Lubicz 25

Archiwum Budownictwa Miejskiego, sygn. f. 560

Prace niepublikowane

Stefańska Wiesława: „Sprawozdanie z badań odkrywkowych na obecność polichromii w kamienicy przy ulicy Piłsudskiego 36 w Krakowie”. Kraków 2004, mps

w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie

Opracowania

Czapczyńska Danuta: *Świeckie witraże w Krakowie*. „Rocznik Krakowski” 1987, t. 53, s. 139–148

Czapczyńska-Kleszczyńska Danuta: Witraże we wnętrzach mieszkalnych i użyteczności publicznej na przykładzie wybranych realizacji Krakowskiego Zakładu Witrażów z lat 1902–1939. W: *Dziedzictwo na nowo odkrywane. Detal architektoniczny 1850–1939*. Red. Jadwiga Roguska. Warszawa 2014, s. 247–277

Demel Juliusz: Kraków na przełomie XIX i XX w. na tle rozrostu i wcielania przedmieść i gmin podmiejskich (1867–1945). W: *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*. Red. Jan Dąbrowski. Kraków 1957, s. 287–338

Dobrowolski Tadeusz: *Sztuka Krakowa*. Kraków 1978

Dziekoński Józef: *Architekt profesor Sławomir Odrzywolski*. „Przegląd Techniczny” 1907, nr 31, s. 381–387

Encyklopedia Krakowa. Red. prow. Antoni Henryk Stachowski. Warszawa–Kraków 2000

Fabiański Marcin, Purchla Jacek: *Architektura Krakowa. Przewodnik*. Kraków 2012

Fischinger Andrzej: *Konserwatorzy Wawelu*. „Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1994, nr 1, s. 137–139

Górska Hanna: *Działalność architektoniczna Sławomira Odrzywolskiego (1846–1933)*. „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 1982, t. 16, s. 239–246

Górska Hanna: Neorenesans w twórczości architektonicznej Sławomira Odrzywolskiego. W: *Sztuka Krakowa i Galicji w wieku XIX*. Red. Wojciech Bałus. Kraków 1991, s. 95–106

Gutowski Bartłomiej: Architektura secesyjna Krakowa i jej mecenas. W: *Mecenat artystyczny a oblicze miasta. Materiały LVI Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków 8–10 XI 2007*. Red. Dariusz Nowacki. Kraków 2008, s. 151–168

Gutowski Bartłomiej, Gutowski Maciej: *Architektura secesyjna w Galicji*. Warszawa 2001

Janicka Anna: *Secesyjna stolarka drzwi zewnętrznych w Krakowie*. „Ochrona Zabytków” 2001, nr 4, s. 345–356
„Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1917”, R. 86

³⁶ Pawłowska Krystyna: *Witraże w kamienicach krakowskich z przełomu wieków XIX i XX*. Kraków 1994, s. 12.

³⁷ Czapczyńska-Kleszczyńska Danuta: Witraże we wnętrzach..., s. 264–265.

³⁸ „Józefa Czecha Kalendarz Krakowski na rok 1917”, R. 86, s. 84; nekrolog w: „Czas” 1915, nr 662, z 22 grudnia, s. 2.

³⁹ Grobowiec znajduje się w pasie 32. cmentarza Rakowickiego w Krakowie.

⁴⁰ *Kronika Jaxów Małachowskich herbu Gryf...*

⁴¹ Decyzja Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków A-477 z 2 stycznia 1968 r., dostępna w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie.

- Katalog II-giej Wystawy Zbiorowej Prac Henryka Uziembły, Pałac Sztuki, Kraków, wystawa otwarta od dnia 16-go grudnia 1909 do dnia 15-go stycznia 1910 roku.* Kraków 1909
- Krakowski Piotr: *Fasada dziewiętnastowieczna. Ze studiów nad architekturą wieku XIX.* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki” 1981, z. 16, s. 55–96
- Krasnowolski Bogusław: *Szkoła Przemysłowa w Krakowie. Początki instytucji i historia budowy gmachów.* „Krzysztofony. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, z. 29, s. 251–270
- Kronika Jaxów Małachowskich herbu Gryf. Zebrał i ułożył na podstawie dokumentów Archiwum Rodzinnego i źródeł naukowych Bohdan Hipolit 2-go im. Jaxa Małachowski.* Kraków 1928 [online]. [dostęp 4 września 2018]. Dostępny w internecie: http://genesis.jaxasoft.se/text/Kronika/04_NazwiskoMalachowski.html
- Makowska Beata: *Motywy roślinne w dekoracjach krakowskich kamienic z przełomu XIX/XX wieku.* „Wiadomości Botaniczne” 2005, nr 49, s. 5–14
- Makowska Beata: *Detale i dekoracje z przełomu XIX i XX wieku na przykładzie kamienic krakowskich.* W: *Dziedzictwo na nowo odkrywane. Detal architektoniczny 1850–1939.* Red. Jadwiga Roguska. Warszawa 2014, s. 12–43
- Niesiecki Kasper: *Herbarz polski.* Wyd. Jan Nepomucen Bobrowicz. T. 4. Lipsk 1839
- Odrzywolski Sławomir: *Katedra architektury Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie.* Kraków 1911
- Pawłowska Krystyna: *Witraże w kamienicach krakowskich z przełomu wieków XIX i XX.* Kraków 1994
- Polski słownik biograficzny: Odrzywolski Sławomir.* Hasło oprac. Michał Rożek. T. 23, z. 98. Warszawa 1978, s. 568
- Purchla Jacek: *Jak powstał nowoczesny Kraków. Studia nad rozwojem budowlanym miasta w okresie autonomii galicyjskiej.* Kraków 1979
- Purchla Jacek: *Matecznik polski. Pozaekonomiczne czynniki rozwoju Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej.* Kraków 1992
- Ruch budowlany w Krakowie – ul. Wolska.* „Czas” 1908, nr 67, z 20 marca, s. 2
- Supranowicz Elżbieta: *Nazwy ulic Krakowa.* Kraków 1995, s. 121
- Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej. T. 1. Kraków 1900
- Tomkowicz Stanisław: *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów ich nazwy i zmiany postaci.* Biblioteka Krakowska, nr 63–63. Kraków 1926

Gazety i czasopisma

- „Czas” 1908, nr 67, z 20 marca, s. 2; 1915, nr 662, z 22 grudnia
- „Architekt” 1907, z. 1; 1909, z. 2
- „Czasopismo Techniczne” 1909, nr 27
- „Tygodnik Ilustrowany” 1899, nr 30, s. 594